

Kaikki vaikuttaa kaikkeen

HANNELE DUFVA *Slipshod utterances: a study of mislanguage*. Studia Philologica Jyväskyläensia 26. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1992. 246 s.

Hannele Dufvan tuore väitöskirja käsittelee kielen lipsahduksia. Dufva lähestyy tätä totunnaisesti psykolingvistiikkaan kuuluvaa aluetta poikkeuksellisella tavalla, pragmaattis-funktionaalisin asemin, jolloin myös hänen perusnäkökulmansa kieleen on interaktiivissävytteinen. Samalla hän julistautuu taistelemaan kielitieteessä vallitsevaa kirjoitetun kielen ylivaltaa vastaan (s. 35). Tutkimuksellaan Dufva haluaa pikemminkin selvittää puhekielen ominaisuuksia kuin koetella olemassaolevia hypoteeseja ja malleja kielen tuottamisesta. Siksi hän myös aivan oikein huomauttaa (s. 43), että lipsahdukset ja niiden ohella monet muut puhutulle kielelle ominaiset piirteet eivät ole juuri saaneet sijaa vielä nykyaikaisessakaan kielitieteellisessä analyysissä.

Tutkimus perustuu noin tuhannenviiden sadan suomenkielisen lipsahduksen aineistoon, joka edustaa monipuolisesti kielen eri rakennetasoja. Suomalaisittain Dufvan tutkimusaineisto on laaja. Se on koottu pääosin spontaanista puheesta eri tilanteissa, ja tässä mielessä Dufva noudattaa Cutlerin (1982) mainitsemaa periaatetta: lipsahduksia voi vallan hyvin koota arkiaskareiden ja muun toiminnan lomassa – vaikkapa television ääressä. Menetelmään liittyy kuitenkin vaaransa. Kun Dufva näin yhtäältä todistaa lipsahdusten keruun helppoutta, hän toisaalta nakertaa kärkeä omalta teorialtaan. Syn-

tyväthän lipsahdukset usein juuri silloin, kun »puhujan huomio on samanaikaisesti kiinnittynyt johonkin toisaalle» (s. 79). Jos puhuja sekoaa näin helposti, kuinka sitten tutkija voi »eri tilanteissa» merkitä lipsahdukset tarkasti muistiin, ellei hän itse ole keskittynyt tarkkailemaan niitä? Kirjaamista vain vaikeuttaa se, että lipsahdukset eivät esiinny puheessa tasavälein vaan usein lipsahdusta seuraa heti toinen (ks. esim. Ferber 1991).

Vaikka Dufva ei juuri käy tällaista keuruuseen liittyvää metodologista keskustelua, hän myöntää ongelman ohimennen. Hänen mukaansa lipsahdukset uhkaavat joskus unohtua, koska niiden kirjaamiseen ei heti ole tilaisuutta. Osittain juuri samasta syystä Ferber (1991) on korostanut lipsahduskokoelmien yhteydessä nauhoituksen tärkeyttä. Nauhurin avulla tutkija saa käyttöönsä laajimmillaan koko diskurssin mittaisen kontekstin, minkä lisäksi aineisto on toistettavissa lukemattomia kertoja ja erityyppisten lipsahdusten havaitsemiseen liittyvät erot pienenevät. Dufva ei ole halunnut käyttää nauhoitettua aineistoa, koska »se tuhoaa spontaanisuuden tai muuttaa rekisterin viralliseksi» (s. 26). Siitä huolimatta osa hänen kirjaamistaan lipsahduksista on peräisin valmistelluista puhetilanteista ja luetusta tekstistä, jotka eivät suinkaan ole spontaaneja.

Koska tekijän informanteina ovat olleet paitsi hän itse, usein myös hänen kollegansa ja perheenjäsenensä, ei lipsahdusten muistinvarainen kirjaaminen kuitenkaan ole vakava uhka aineiston luotettavuudelle. Introspektiivisessä menetelmässään tutkija itse tietää tavoittelemansa muodon parhaiten – jos vain havaitsee lipsahduksen. Per-

heenjäseniä ja työtovereita tarkkaillessaan tutkija taas voi aina tarvittaessa kysyä puhujan tavoittelemaa muotoa.

Dufvan pragmaattis-funktionaalisten tulkintojen kannalta on lisäksi eduksi se, että lipsahdusten tilannekonteksti on onnistuttu tallentamaan ja kuvaamaan esimerkeissä tunnollisesti. Sen sijaan kielellinen konteksti jää kynä ja paperi -menetelmän vuoksi väistämättä yleensä melko suppeaksi. Aiemmissa, psykolingvistikissa lipsahdustutkimuksissa, joissa virheen syytä etsittiin tuotoksesta, tätä olisi pidetty puutteena. On nimittäin havaittu, että erityyppisten lipsahdusten vaikutusalat vaihtelevat ja ylittävät laajimmillaan myös lauserajan – ohi Dufvan kontekstin (ks. esim. Garrett 1988). Toisaalta pragmaattisissa tulkinnoissa kielellisellä kontekstilla ei edes ole suurta merkitystä: lipsahdus johtuu esimerkiksi tilanteeseen kuuluvan aihepiirin aktivoitumisesta.

Lipsahdukset ovat tahattomia poikkeamia puhujan intentiosta. Lipsahduksen määritelmä voi pohjautua myös kompetenssin käsitteeseen. Esimerkiksi lapset ja ulkomaalaiset »tekevät virheitä», mutta sama lausuma aikuisen, natiivin kielenpuhujan suusta tulkitaan lipsahdukseksi. Tulkinnessa ongelmia syntyy myös siksi, ettei tutkija voi aina tietää, kuuluuko jokin ilmaus puhujan repertoaariin vai onko kyseessä lipsahdus. Esimerkiksi Dufva antaa lipsahduksen *harmaa ankanpoikanen pro ruma ankanpoikanen* tai *harmaa pikku varpunen*. Samoin jotkin puhujan poikkeukselliset sanonnat saattavat vähitellen muuttua habituaalisiksi. Selvää rajaa lipsahduksen ja virheen välillä ei ole helppo määrittellä (s. 49, 50).

Dufva kritisoi ajatusta lipsahdusten universaalisuudesta. Hänen mukaansa lipsahdusten luonne riippuu ainakin osittain kielen typologisesta rakenteesta, mistä syystä tietynlaiset lipsahdukset olisivat tietyissä kielissä yleisempiä kuin toisissa. Erot johtuvat siitä, että eri kielten puhujat ovat oppineet noudattamaan erilaisten rakenteiden mukaisia strategioita. Esimerkiksi suomen kielessä tällaisia kielikohtaisia piirteitä ovat vokaaliharmonia ja runsas morfologia.

Psykolingvistiikan valtavirran hylkääminen on aistittavissa läpi koko väitöskirjan. Dufvalle lipsahdukset eivät ole kielen virheitä, mistä syystä ne voidaan pikemminkin rinnastaa esimerkiksi taukoihin tai epäröinteihin. Hänen mukaansa puhujien soveltatut säännöt ovat aivan erilaisia kuin teoreettisten kielioppien kuvaamat säännöt tai sosiaalinen käsitys oikeasta kielestä. Aiemmat tutkimukset ovat formaalisia ja selittävät siten lipsahdukset poikkeamiksi jostakin normista tai oletetusta tavoitteesta (s. 21).

Jo Dufvan väitteeseen sinänsä sisältyy teoreettinen paradoksi: kuinka jokin lausuma voidaan osoittaa lipsahdukseksi, ellei sen vertailukohdaksi saa hahmottaa tavoitetta tai normia? Lipsahduksiin huomiota kiinnittäneet tietävät, että puhujat eivät suinkaan aina jatka virheellisesti alkanutta muotoa loppuun asti saati korjaa tuotostaan. Kuitenkin tutkijat – Dufva muiden mukana – rekonstruoivat näistä puutteellisista ilmauksista ehjiä, siis hakevat julistuksensa vastaisesti tavoitemuotoja. Dufvan mukaan puhuttu kieli on kokonaisuutena eräänlainen jatke tai poikkeus normista, kirjoitetusta kielestä (s. 39). Tämä ei kuitenkaan poista itse normia. Tekijän olisi syytä muistaa, että myös puhekielellä kaikkine rekistereineen ja variantteineen on väistämättä sisäiset norminsa – esimerkiksi verbien rektio tai sijakongruenssi –, joista jokainen normaali, syntyperäinen kuulija osaa sanoa, oliko tuotos oikea vai väärä.

Dufva kiertää ongelman. Väitöskirjassa todetaan (s. 93), että koska morfologisten päätteiden muoto on kielessä konventionaalinen, puhuja valitsee tietyn muodon automaattisesti. Sitä ei tarvitse erityisesti »tuottaa» muulloin kuin uusien sanojen yhteydessä. Näin tekijä hylkää komposition ja morfologisen komponentin käsitteen ja samalla myös kielen modulaarisuuden. Kuitenkin lipsahduksia sattuu myös morfologian alueella, sillä aivan samoin kuin puhuja tuottaa väärän sanan tai äänteen, hän voi myös valita väärän päätteen tai tunnuksen. Tätä ei voi pitää konventionaalisuuden rikoutumisena – onhan kieli muutenkin lähes kaikilta osiltaan sopimuksenvaraista, ilman

Kirjallisuutta

että tuotos sittenkään olisi automaattista. Dufvan vastaus morfologisten lipsahdusten syntyä koskevaan kysymykseen on pyöreä; hänen mukaansa »monet tilannekontekstin ominaisuudet» vaikuttavat siihen, millainen morfologinen muoto valitaan (s. 93).

Eri tilanteiden sanastossa aikaansaamat aktivaatiot eivät riitä selittämään esimerkiksi äännelipsahduksia, jotka vaikuttavatkin pragmaattisesti vaikeimmin tulkittavilta. Myös näissä Dufva hylkää formalistisen tulkintatavan. Sen sijaan hän esittää (s. 204, 205), että osa äännelipsahduksista olisi puhtaasti akustisia tai pelkästään artikulaatioon perustuvia. Toiseksi hän puhuu mielenlipsahduksista, joissa äänneiden lipsahdettua lopputuloksena on äänneellisesti oikea mutta kontekstin kannalta väärä sana. Kolmannessa tyypissä, edellisten yhdistelmässä, vaihtuu kaksi sekä äänneellisesti että merkitykseltään läheistä sanaa. Uudesta lähestymistavasta huolimatta tulos on tuttu jo formalisteilta (ks. esim. Garrett 1988). Näyttääkin siltä, että vaikka pragmaattis-funktionaalisen näkökulman avulla pystytään näppärästi selittämään sananvaihdot ja lausekontaminaatiot, fonologisten lipsahdusten kuvauksessa sillä ei ole mitään uutta annettavaa.

Otsikossa herättää huomiota Dufvan termi »epäkieli» (mislanguage). Voiko jonkin niinkin konkreettisen ilmiön kuin kieli rinnalle asettaa vastakkaisen ilmiön pelkän etuliitteen avulla? Takaperoisjohdon avulla termin voisi ymmärtää syntyneen esimerkiksi sarjasta *epäkieliopillinen (lipsahdus)* > **epäkielioppi* > **epäkieli*, mutta englanninkielinen *mislanguage* tuntuu silti mahdollottomalta. Epäkielen olemukseen väitöskirja ei anna selvää vastausta.

Vaikka väitöskirjassa pohditaan lipsahdusten syitä ja vaikutusta dialogeihin, niiden esiintymisfrekvenssistä suomenkielisissä keskusteluissa ei esitetä edes summittaisia arvioita. Voidaksemme sanoa jotakin erityyppisten lipsahdusten suhteellisista määristä ja esiintymistiheydestä aineisto olisi koottava systemaattisesti. Luotettavuuden ja virheiden havaitsemisen kannalta taas olisi suotavaa, että tutkimukset perustuisivat nau-

hoittamalla dokumentoituihin aineistoihin.

Lipsahdusten syitä pohdittuaan Dufva näyttää päätyneen yksinkertaiseen ratkaisuun: kaikki vaikuttaa kaikkeen. Niinpä lipsahduksen aiheuttajia voivat samanaikaisesti olla jokin kielenulkoisen havainto, puhujan huomion jakautuminen, lipsahtelevien yksiköiden rakenteellinen tai semanttinen samankaltaisuus, keskustelunaiheen aiheuttama sanaston aktivaatio, aiempi tekstikonteksti ja sanojen kompleksisuus. Ratkaisu on äärimmäisen helppo, ja tällainen teoria on tuskin koeteltavissa saati falsifioitavissa. Vaikka selitykset eivät annakaan täsmällisiä vastauksia, pragmaattis-funktionaalisella kuvauksella lienee silti paikkansa lipsahdusten tulkinnassa.

TAPIO HOKKANEN

LÄHTEET:

- CUTLER, A. 1982: The reliability of speech error data. – A. Cutler (toim.): Slips of the tongue and language production s. 7 – 28. Amsterdam, Mouton.
- FERBER, R. 1991: Slip of the tongue or slip of the ear? On the perception and transcription of naturalistic slips of the tongue. – *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol. 20, 2, s. 105–122.
- GARRETT, M. F. 1988: Processes in language production. – F. Newmeyer (toim.): *Linguistics: The Cambridge Survey*, Vol. 3, s. 69 – 96. Cambridge, Cambridge University Press.

Erilaisia pääluokkia

M. H. KLAIMAN *Grammatical voice*. Cambridge studies in linguistics 59. Cambridge University Press, Cambridge 1991. XIX + 323 s. ISBN 0-521-36001-3.

Pääluokka (engl. *voice*) on aikamuodon, moduksen ja aspektin ohella yksi verbien